

VẬN DỤNG TƯ TƯỞNG HỒ CHÍ MINH VÀO XÂY DỰNG NHÀ NƯỚC TA HIỆN NAY

★ TS NGUYỄN THỊ TUYẾT MAI

Học viện Chính trị khu vực II

● **Tóm tắt:** Xác định xây dựng và hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của nhân dân, do nhân dân, vì nhân dân là nhiệm vụ trọng tâm của đổi mới hệ thống chính trị, Đại hội XIII của Đảng đã đề ra quan điểm nhằm lãnh đạo thực hiện thành công nhiệm vụ trọng tâm này. Tiếp cận từ góc độ vận dụng tư tưởng Hồ Chí Minh về xây dựng nhà nước pháp quyền, bài viết trình bày nội dung quan điểm của Đảng và nêu một số gợi ý nhằm góp phần thực hiện thành công Nghị quyết Đại hội XIII của Đảng về xây dựng, hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa ở Việt Nam.

● **Từ khóa:** Tư tưởng Hồ Chí Minh, Nhà nước pháp quyền, Đại hội XIII.

1. Quan điểm của Đảng về xây dựng và hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa

Kể từ khi thuật ngữ Nhà nước pháp quyền được chính thức đề cập trong Văn kiện Hội nghị đại biểu toàn quốc giữa nhiệm kỳ khóa VII (1994), qua gần ba thập kỷ, từ nhận thức lý luận đến thực tiễn xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN ở Việt Nam đều đạt nhiều tiến bộ.

Trên phương diện nhận thức lý luận, trải qua các kỳ đại hội, quan điểm của Đảng về xây dựng và hoàn thiện Nhà nước pháp quyền XHCN được bổ sung, phát triển, thể hiện ở các khía cạnh: đặc trưng, bản chất, quan điểm chỉ đạo, tầm nhìn, định hướng, các yêu cầu cụ thể về xây dựng, hoàn thiện Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam. Đại hội XIII nêu bật tiến bộ về nhận thức lý luận: "...Khẳng định bản chất của Nhà

nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa Việt Nam là Nhà nước của nhân dân, do nhân dân và vì nhân dân; đổi mới phương thức vận hành của Nhà nước theo hướng hoàn thiện thể chế, phát huy dân chủ, bảo đảm quyền làm chủ của nhân dân; hoàn thiện mô hình tổ chức của Nhà nước, phân công, phối hợp giữa các quyền lập pháp, hành pháp, tư pháp, coi trọng kiểm soát quyền lực nhà nước; giải quyết mối quan hệ giữa Nhà nước, thị trường và xã hội, quan hệ giữa Nhà nước, doanh nghiệp và người dân"⁽¹⁾.

Về hiệu quả trong thực tiễn, xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN ở Việt Nam đạt nhiều tiến bộ, thể hiện trên nhiều phương diện: Tổ chức bộ máy nhà nước tiếp tục được hoàn thiện, hoạt động hiệu lực, hiệu quả hơn; hệ thống pháp luật đáp ứng ngày càng tốt yêu cầu.

Các đặc trưng của Nhà nước pháp quyền XHCN được củng cố.

Thành tựu đạt được phản ánh sự đúng đắn của đường lối và năng lực Đảng lãnh đạo xây dựng Nhà nước pháp quyền, góp phần quan trọng vào quá trình phát triển không ngừng của Nhà nước trước yêu cầu ngày càng cao của sự nghiệp đổi mới, đẩy mạnh CNH, HĐH và hội nhập quốc tế. Đối với phát triển kinh tế - xã hội, “Hệ thống pháp luật, cơ chế, chính sách tiếp tục được hoàn thiện phù hợp với yêu cầu xây dựng nền kinh tế thị trường hiện đại và hội nhập quốc tế”⁽²⁾. Hiệu lực và hiệu quả quản lý của Nhà nước trên nền tảng hệ thống pháp luật ngày càng hoàn thiện, đã tạo tiền đề thuận lợi, mang lại những kết quả rất đáng ghi nhận trong phát triển giáo dục - đào tạo, khoa học - công nghệ, văn hóa - xã hội, con người, quản lý tài nguyên, bảo vệ môi trường, giữ vững ổn định chính trị - xã hội, tăng cường quốc phòng - an ninh, thúc đẩy đối ngoại và hội nhập quốc tế...

Đại hội XIII khẳng định: “sự quản lý, điều hành quyết liệt của Chính phủ và chính quyền các cấp; sự nỗ lực đổi mới nội dung và phương thức hoạt động của Quốc hội và Hội đồng nhân dân các cấp”⁽³⁾ là một trong những nguyên nhân quan trọng, góp phần tạo nên những thành tựu to lớn, có ý nghĩa lịch sử của 35 năm đổi mới.

Bên cạnh những kết quả đạt được, xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam còn những hạn chế nhất định. Một trong những biểu hiện cụ thể được Đại hội XIII chỉ ra là: “Hệ thống pháp luật còn một số quy định chưa thống nhất, chưa đáp ứng kịp thời yêu cầu thực tiễn. Chấp hành pháp luật nhìn chung chưa nghiêm; kỷ cương, phép nước có nơi còn bị xem nhẹ, xử lý vi phạm pháp luật chưa kịp thời, chế tài xử lý chưa đủ sức răn đe”⁽⁴⁾. Những hạn chế này dẫn đến tình trạng Nhà nước có mặt chưa đáp ứng

tốt yêu cầu phát triển kinh tế - xã hội, quản lý đất nước trong tình hình mới.

Đại hội XIII đã xác định các quan điểm chỉ đạo, nhiệm vụ và giải pháp tiếp tục xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam. Trong đó, xây dựng Nhà nước tinh gọn, hoạt động hiệu lực, hiệu quả được nêu trong nhóm quan điểm chỉ đạo thứ 5, đòi hỏi toàn Đảng, toàn dân, toàn quân phải quán triệt trong nhận thức và hoạt động thực tiễn. Đại hội XIII xác định 12 định hướng phát triển đất nước giai đoạn 2021 - 2030, trong đó nội dung thứ 10 là: “Xây dựng và hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa trong sạch, vững mạnh, tinh gọn, hoạt động hiệu lực, hiệu quả, vì nhân dân phục vụ và vì sự phát triển của đất nước. Tăng cường công khai, minh bạch, trách nhiệm giải trình, kiểm soát quyền lực gắn với siết chặt kỷ luật, kỷ cương trong hoạt động của Nhà nước và của cán bộ, công chức, viên chức. Tiếp tục đẩy mạnh đấu tranh phòng, chống tham nhũng, lãng phí, quan liêu, tội phạm và tệ nạn xã hội”⁽⁵⁾.

Thực hiện quan điểm chỉ đạo và định hướng nêu trên, Đại hội XIII xác định nhiều nhiệm vụ, giải pháp, có thể khái quát thành hai nhóm vấn đề:

Thứ nhất, hướng đến xây dựng tổ chức bộ máy và đội ngũ cán bộ công chức, phục vụ nhân dân, bảo vệ quyền con người. Về tổ chức bộ máy, Đại hội nêu yêu cầu, nhiệm vụ cho từng cơ quan trong thực hiện quyền lập pháp, hành pháp, tư pháp.

Đối với Quốc hội, tiếp tục đổi mới tổ chức và hoạt động, phát huy dân chủ, pháp quyền, tăng cường tính chuyên nghiệp trong hoạt động; đổi mới, nâng cao chất lượng quy trình lập pháp; hoàn thiện cơ chế bảo vệ Hiến pháp, cơ chế giám sát đồng bộ gắn kết với cơ chế giám sát, phản biện xã hội của Mặt trận Tổ quốc, các tổ chức chính trị - xã hội và nhân dân; nâng cao chất lượng đại biểu.

Đối với Chính phủ và nền hành chính, cần xây dựng nền hành chính nhà nước đáp ứng các tiêu chí gồm: phục vụ nhân dân, dân chủ, pháp quyền, chuyên nghiệp, hiện đại, trong sạch, vững mạnh, công khai, minh bạch. Chính phủ được tổ chức và hoạt động tinh gọn, hiệu lực, hiệu quả tập trung vào quản lý vĩ mô, xây dựng thể chế, chiến lược, quy hoạch, kế hoạch; đẩy mạnh phân cấp, phân quyền theo phương châm vừa bảo đảm tính thống nhất quản lý, vừa phát huy vai trò chủ động, sáng tạo, tinh thần trách nhiệm của từng cấp, từng ngành; nâng cao chất lượng dịch vụ công.

Đối với nền tư pháp, tiếp tục được xây dựng chuyên nghiệp, hiện đại, công bằng, nghiêm minh, liêm chính, phụng sự Tổ quốc, phục vụ nhân dân. “Nghiên cứu, ban hành Chiến lược hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa Việt Nam đến năm 2030, định hướng đến năm 2045, trong đó có Chiến lược pháp luật và cải cách tư pháp”⁽⁶⁾.

Về chính quyền địa phương, cơ cấu tổ chức sẽ tiếp tục được hoàn thiện theo hướng phù hợp với các loại hình địa bàn nông thôn, đô thị, hải đảo, đơn vị hành chính, kinh tế đặc biệt.

Đối với đội ngũ cán bộ, công chức, Đại hội xác định mục tiêu xây dựng bảo đảm đáp ứng tốt yêu cầu về phẩm chất, năng lực, uy tín; tạo môi trường, điều kiện thuận lợi để cán bộ, công chức “dám nghĩ, dám nói, dám làm, dám chịu trách nhiệm, dám đổi mới sáng tạo, dám đương đầu với khó khăn, thử thách và quyết liệt trong hành động vì lợi ích chung”⁽⁷⁾; sàng lọc, thay thế kịp thời những người không hoàn thành nhiệm vụ, bị xử lý kỷ luật, không còn uy tín đối với nhân dân.

Thứ hai, hướng đến hoàn thiện hệ thống pháp luật gắn với tổ chức thi hành pháp luật. Đại hội nêu rõ: “Xây dựng hệ thống pháp luật đầy đủ, kịp

thời, đồng bộ, thống nhất, khả thi, công khai, minh bạch, ổn định, lấy quyền và lợi ích hợp pháp, chính đáng của người dân, doanh nghiệp làm trọng tâm thúc đẩy đổi mới sáng tạo, bảo đảm yêu cầu phát triển nhanh, bền vững”⁽⁸⁾. Đồng thời, cùng với việc hoàn thiện hệ thống pháp luật, cần chú trọng gắn kết chặt chẽ với tổ chức thi hành pháp luật.

2. Vận dụng tư tưởng Hồ Chí Minh, xây dựng, hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa Việt Nam

Tư tưởng Hồ Chí Minh là nền tảng tư tưởng để Đảng hoạch định đường lối, là kim chỉ nam để chỉ đạo hiện thực hóa đường lối. Tư tưởng Hồ Chí Minh về nhà nước pháp quyền đã kết tinh những chỉ dẫn có tính chất phương pháp luận, bảo đảm cho quá trình hiện thực hóa đường lối xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN mà Đại hội XIII đề ra, đúng hướng, đúng cách và đạt kết quả.

Một là, bảo đảm nhận thức đúng đắn

Hồ Chí Minh luôn thấm nhuần quan điểm của V.I. Lênin, xem nhà nước là vấn đề cơ bản của mọi cuộc cách mạng. Vấn đề đặt ra là nhà nước như thế nào? Câu trả lời của Hồ Chí Minh: Đó là nhà nước pháp quyền của dân, do dân, vì dân. Người xác lập nhận thức này từ rất sớm, trước cả khi trở thành người cộng sản; kiên định và bổ sung phát triển nhận thức này trong suốt quá trình hoạt động cách mạng sau đó, cả khi ở nước ngoài và trong nước, cả trước và sau khi ở cương vị lãnh đạo cao nhất của Đảng và Nhà nước Việt Nam.

Trên cương vị người “đứng đầu”, Hồ Chí Minh thường xuyên phổ biến những vấn đề về nhà nước pháp quyền cho cán bộ, đảng viên và nhân dân - lực lượng xây dựng, bảo vệ Nhà nước, để bảo đảm lực lượng này có nhận thức đúng đắn. Lãnh đạo tổ chức Tổng tuyển cử đầu tiên để xây dựng Nhà nước hợp hiến, hợp

pháp, Hồ Chí Minh quan tâm đến “việc tuyên truyền và cổ động cho cuộc Tổng tuyển cử”⁽⁹⁾. Các tác phẩm “Ý nghĩa tổng tuyển cử” (Báo *Cứu quốc* số 130, 31-12-1945), “Lời kêu gọi quốc dân đi bỏ phiếu” (Báo *Cứu quốc* số 134, ngày 5-1-1946),... là nhằm “Tuyên truyền cho dân chúng hiểu cái bốn phận của mỗi người trong cuộc Tổng tuyển cử thế nào”⁽¹⁰⁾.

Học tập tư tưởng, phương pháp của Người, các cấp ủy đảng phải thực hiện tốt việc quán triệt Nghị quyết Đại hội XIII sao cho đường lối, quan điểm về xây dựng Nhà nước pháp quyền thấm vào nhận thức của cán bộ, đảng viên và nhân dân theo phương châm được Hồ Chí Minh chỉ dẫn: Biết - Hiểu - Nhớ - Làm.

Xây dựng lực lượng chuyên trách báo cáo, tuyên truyền có trình độ, năng lực, đạo đức, bản lĩnh chính trị vững vàng, có uy tín để làm nòng cốt nâng cao chất lượng tuyên truyền, giáo dục nhận thức. Ứng dụng thành tựu công nghệ, đổi mới, đa dạng hóa các loại hình tuyên truyền, giáo dục. Tăng cường khả năng thích ứng của công tác tuyên truyền trước những đối tượng, bối cảnh cụ thể. Tuyên truyền để nhân dân nhận thức được mối liên quan giữa xây dựng Nhà nước pháp quyền với quyền và lợi ích chính đáng của mỗi người, từ đó hăng hái tham gia. Phải luôn quán triệt tinh thần: “Tư tưởng không đúng đắn thì công tác ắt sai lầm”⁽¹¹⁾.

Hai là, xác định nội dung chính xác và lựa chọn cách làm phù hợp, có sức thuyết phục

Quan điểm Đại hội XIII có tính nguyên tắc, định hướng, đòi hỏi phải được cụ thể hóa, thể chế hóa. Về vấn đề này, nghiên cứu tư tưởng Hồ Chí Minh cho thấy, Người luôn chú trọng xác định đúng nội dung và lựa chọn cách làm phù hợp.

Nhà nước của dân, do dân, vì dân; có sự thống nhất giữa bản chất giai cấp công nhân với tính nhân dân và tính dân tộc. Nội dung này được cụ

thể hóa: xây dựng nhà nước dân chủ nhân dân; bảo đảm và phát huy quyền là chủ và vai trò làm chủ của nhân dân; nhà nước đại diện cho toàn dân, lấy lợi ích của nhân dân làm mục tiêu phục vụ; nhà nước được tổ chức và hoạt động theo nguyên tắc tổ chức và sinh hoạt của giai cấp công nhân, quản lý phát triển đất nước theo định hướng XHCN, dưới sự lãnh đạo của Đảng Cộng sản;...

Nhà nước hợp hiến và hợp pháp, thượng tôn pháp luật; được tổ chức và hoạt động trong khuôn khổ hiến pháp và pháp luật; quản lý xã hội bằng pháp luật theo tinh thần “trăm điều phải có thần linh pháp quyền”. Cụ thể hóa nội dung này là tổng tuyển cử; xây dựng và thực thi hiến pháp, pháp luật; kết hợp pháp luật với đạo đức trong quản lý xã hội;...

Nhà nước có tổ chức bộ máy và đội ngũ cán bộ, công chức trong sạch, vững mạnh, hoạt động hiệu lực, hiệu quả. Nội dung này được cụ thể hóa qua công tác xây dựng, tổ chức bộ máy nhà nước (vị trí, vai trò, mối quan hệ, yêu cầu,... các cơ quan có chức năng lập pháp, hành pháp, tư pháp, chính quyền địa phương,...); công tác cán bộ (tuyển dụng, huấn luyện, sử dụng, đánh giá,...).

Với các nội dung trên, phương pháp xây dựng Nhà nước được hình thành trên nền tảng vận dụng phương pháp mácxít kết hợp với kinh nghiệm của các quốc gia và điều kiện cụ thể của đất nước. Hồ Chí Minh luôn khẳng định nguyên tắc bảo đảm các bước đi mang tính phổ quát của nhân loại, tổ chức tổng tuyển cử, xây dựng Hiến pháp và pháp luật, thượng tôn pháp luật. Ở mỗi bước đi, Người lựa chọn cách làm phù hợp với điều kiện dân trí, lịch sử - văn hóa truyền thống, nguyện vọng... của đồng bào. Phương châm trong lựa chọn cách làm của Hồ Chí Minh là “Đi bất biến ứng vạn biến”. Từ cách làm chung, thiên biến vạn hóa thành nhiều

Cử tri bỏ phiếu bầu cử đại biểu Quốc hội và HĐND các cấp _ Ảnh: TTXVN

cách làm cụ thể phù hợp với mỗi đối tượng, địa bàn; mọi cách làm cụ thể không xa rời mà quay trở về cách làm chung.

Học tập, làm theo tư tưởng, phong cách Hồ Chí Minh trong xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam hiện nay phải xác định rõ, cụ thể hóa nội dung và phải đa dạng hóa cách làm, vừa bảo đảm tính thống nhất chú ý yếu tố đặc thù. Những mô hình mới, cách làm hay mang lại hiệu quả phải được tổng kết, nhân rộng, khen thưởng nhằm tạo động lực trong thực hiện chức năng, nhiệm vụ.

Ba là, tổ chức tốt lực lượng thực hiện

Hồ Chí Minh chỉ dẫn cách thức để xác định và tổ chức lực lượng thực hiện các yêu cầu nhiệm vụ: (1) Ai là chủ thể của công việc thì đó là lực lượng thực hiện; (2) Công việc vì ai thì đó là lực lượng thực hiện; (3) Đối tượng đấu tranh là ai thì phía “đối diện” sẽ là lực lượng thực hiện.

Như vậy, lực lượng xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam chính là hệ thống chính trị và nhân dân, do Đảng Cộng sản Việt Nam lãnh đạo. Điều này đã được Đảng khẳng định rõ ràng và nhất quán. Vấn đề là cần tổ chức lực lượng như thế nào để phát huy cao nhất khả năng, mang lại hiệu quả tốt nhất. Tư tưởng và thực tiễn lãnh đạo xây dựng Nhà nước pháp quyền của Hồ Chí Minh cho thấy tổ chức lực lượng thực hiện cần theo hai hướng: (1) Phát huy mỗi cá nhân, thành phần; (2) Tổ chức, liên kết cá nhân, thành phần trong bộ máy.

Để phát huy sự tham gia của các chủ thể, Hồ Chí Minh nhấn mạnh trước tiên khâu xây dựng nhận thức đúng đắn, từ người giữ cương vị lãnh đạo đến toàn thể nhân viên: “Tôi yêu cầu các cán bộ thẩm nhuần kế hoạch rồi phải giải thích tuyên truyền cho mọi chiến sĩ, mọi người thẩm nhuần kế hoạch, để thực hiện kế hoạch cho kỳ được”⁽¹²⁾.

Từ nhận thức đúng đắn, Hồ Chí Minh hướng đến hình thành cho được quyết tâm cao: “Phải nhớ kỹ rằng: Kế hoạch 10 phần, thì biện pháp phải 15 phần và quyết tâm phải 20 phần”⁽¹³⁾. Cùng với đó, Hồ Chí Minh chú ý đến tính đặc thù, sở trường của mỗi cá nhân, tổ chức, để lựa chọn phương thức huy động tham gia xây dựng Nhà nước pháp quyền tốt nhất. Đối với thanh niên, Người xác định nhiệm vụ: “Sửa soạn cho cuộc Tổng tuyển cử. Tuyên truyền cho dân chúng hiểu cái bốn phần của mỗi người trong cuộc Tổng tuyển cử thế nào”⁽¹⁴⁾. Để làm được, trên cơ sở thấy rõ đặc điểm cụ thể, Người yêu cầu thanh niên: “Một điều nữa là thanh niên có hăng hái. Nhưng hăng hái không chưa đủ, phải có kế hoạch, có phương hướng. Trước khi làm một việc gì phải cẩn thận suy xét xem việc đó thành công thì ảnh hưởng thế nào, thất bại thì ảnh hưởng thế nào; có khi việc thì thất bại mà ảnh hưởng lại tốt, và trái lại”⁽¹⁵⁾. Với nhi đồng, Hồ Chí Minh cũng phát huy vai trò: “Các cháu tuy chưa đến tuổi được tham gia tuyển cử, mà cũng hăng hái... giúp về việc tuyên truyền và cổ động cho cuộc Tổng tuyển cử... Bác bày cho các cháu một cách tuyên truyền, đã vui vẻ mà lại có kết quả to: Ngày 6 tháng 1, nhi đồng các nơi, tổ chức cuộc chơi, cầm cờ đánh trống, kéo đến các cổng, đi vào từng nhà, gọi các ông bà, đi ra bỏ phiếu. Chắc không ai thiếu, tuyển cử thành công, nhờ có nhi đồng, ra sức giúp việc!”⁽¹⁶⁾.

Mỗi chủ thể tham gia xây dựng Nhà nước pháp quyền với vai trò, nội dung và cách làm có nét đặc thù, song, phải được tập hợp, gắn kết thành một khối thống nhất về ý chí và hành động. Đó là khối đoàn kết thống nhất toàn dân tộc do Đảng lãnh đạo, quy tụ sức mạnh thực hiện thắng lợi mục tiêu, nhiệm vụ xây dựng Nhà nước pháp quyền. Trong khối thống nhất đó, có lực lượng chuyên trách, đóng vai trò tiên phong, nòng cốt “dẫn dắt”

hoặc thực hiện các nội dung cụ thể. Đơn cử, trong xây dựng pháp luật, Hồ Chí Minh khẳng định “Quốc hội là cơ quan duy nhất có quyền lập pháp”⁽¹⁷⁾, song việc dự thảo và hoàn chỉnh văn bản luật được giao cho bộ phận chuyên trách. Trên cương vị Chủ tịch Chính phủ lâm thời Việt Nam Dân chủ Cộng hòa, một trong những sắc lệnh sớm nhất được Hồ Chí Minh ký ngày 20-9-1945 (số 34) quyết định thành lập “Ủy ban dự thảo và đệ trình Quốc hội một bản Hiến pháp cho Việt Nam dân chủ cộng hòa”. Hiến pháp năm 1959 cũng được dự thảo bởi một Ủy ban gồm 28 thành viên do Hồ Chí Minh đứng đầu.

Để thực hiện thắng lợi các mục tiêu đã đề ra tại Đại hội XIII, đòi hỏi phải thực hiện nhiều nhiệm vụ, giải pháp trên các lĩnh vực. Là “nhiệm vụ trọng tâm của đổi mới hệ thống chính trị”, xây dựng Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam có ý nghĩa đặc biệt quan trọng để thực hiện thắng lợi Nghị quyết Đại hội XIII, góp phần to lớn vào sự nghiệp xây dựng, phát triển và bảo vệ đất nước. Những chỉ dẫn của Hồ Chí Minh là nền tảng tư tưởng, là kim chỉ nam cho hành động của Đảng, Nhà nước, hệ thống chính trị và toàn xã hội, hướng tới những thành tựu mới trong xây dựng, hoàn thiện Nhà nước pháp quyền XHCN Việt Nam □

(1), (2), (3), (4), (5), (6), (7), (8) ĐCSVN: *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XIII*, t.1, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2021, tr.100, 59-60, 79, 89, 118, 177, 179, 175.

(9), (10), (14), (15), (16) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.4, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.140, 122, 122, 122, 140.

(11), (12) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, Sđd, t.7, tr.114, 372. (13), (17) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, Sđd, t.12, tr.463, 376.